

MAPPING COMMEMORATIVE CULTURES, BEST PRACTICES AND LESSONS LEARNED

CASE STUDY: Bosnia and Herzegovina

AUTHOR: POST-CONFLICT RESEARCH CENTER

Jula 1995. godine, snage bosanskih Srba sistematski su pobile 8372 bošnjačkih (Muslimanskih) muškaraca i mladića u zaštićenoj UN zoni Srebrenice u istočnoj Bosni i Hercegovini. Prema zvaničnim odlukama više međunarodnih sudova, presuđeno je da je ovaj jezivi događaj genocid. Dan kada je vojska bosanskih Srba pod komandom Ratka Mladića ušla u srebreničku enklavu, 11. jul, obeležava se širom sveta kao zvaničan Dan sećanja na žrtve Srebrenice. U srebreničkom naselju Potočari, gde se danas nalazi Memorijalni centar i groblje žrtava genocida, ova tragedija se obeležava svake godine programom manifestacija koji traje nedelju dana na svaku godišnjicu genocida, kao i projektima i inicijativama tokom cele godine. Međutim, u susednim mestima Bratuncu i Kravici, gde su u julu 1995. počinjeni neki od najtežih zločina, počiniooci, potomci i simpatizeri organizuju potpuno drugačije komemorativne manifestacije u cilju plasiranja sopstvenih suprotstavljenih verzija događaja. Naspram zvaničnog komemorativnog programa u Potočarima, proslava takozvanog „Dana oslobođenja Srebrenice“ u Bratuncu i sećanja na srpske žrtve „otadžbinskog i odbrambenog rata“ u Kravici, suočava nas sa vrlo različitim pristupom kako istoriji tako i komemoraciji.

1. Istorijat

U martu 1992. godine Bosna i Hercegovina (BiH), etnički najrazličitija od šest bivših jugoslovenskih republika, proglasila je nezavisnost od Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.¹ Ovome su se usprotivili građani srpske nacionalnosti, koji su proglasili „Srpsku Republiku Bosnu i Hercegovinu“, kasnije poznatu kao Republika Srpska (RS), pod političkim rukovodstvom Radovana Karadžića i vojnom komandom Ratka Mladića. Uz punu podršku Miloševićevog režima i Jugoslovenske narodne armije (JNA), vlasti RS povele su agresorski rat protiv tek suverene BiH, koji je trajao od aprila 1992. do novembra 1995.² Ovaj nasilnički pohod posebno je ciljao područje Podrinja sa većinskim bošnjačkim muslimanskim stanovništvom na istočnoj granici BiH sa Srbijom. Na ovaj prostor su se snage bosanskih Srba obrušile talasom terora i razaranja, paleći kuće i sela i prisiljavajući stanovništvo da beži iz svojih kuća. Izbeglice iz celog područja sjatile su se u malu varoš Srebrenicu koja je bila pod kontrolom bosanskih snaga.³ Reagujući na rastuću humanitarnu krizu u krajnje pretrpanoj enklavi, aprila 1993. godine Savet bezbednosti UN proglasio je Srebrenicu zaštićenom zonom pod zaštitom Ujedinjenih nacija. U enklavu su upućene Zaštitne snage UN (UNPROFOR) koje su uspostavile svoj štab u bivšoj fabrici akumulatora u obližnjem selu Potočari.⁴ Ovo međunarodno prisustvo, međutim, nije uspeo da spreči najgori zločin na evropskom tlu od Drugog svetskog rata: genocid u Srebrenici jula 1995.

Dana 11. jula 1995. godine, Ratko Mladić uveo je Vojsku Republike Srpske (VRS) u zaštićenu zonu UN Srebrenicu. Za samo nešto više od nedelju dana, snage bosanskih Srba deportovale su preko 25000 bošnjačkih žena, dece i starih iz Srebrenice, i sistematski poubijale preko 8372 bošnjačkih muškaraca i mladića, od kojih mnogi još nisu nađeni. Neposredno nakon genocida, VRS je pokrenula razrađenu operaciju prikriivanja⁵ koja je uključivala pokopavanje, ekshumaciju i ponovo zakopavanje ostataka žrtava u široku mrežu primarnih, sekundarnih i čak i tercijarnih masovnih grobnica širom istočne Bosne. Ovo su činjenice koje su u godinama koje su usledile utvrdili najrenomiraniji svetski pravni i istražni organi. Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ), kao i Međunarodni sud pravde (MSP) ustanovili su da namera počinitelaca i razmere zločina koji su se odigrali u Srebrenici jula 1995. predstavljaju genocid.

Pa ipak, sistematsko negiranje genocida u Srebrenici istrajava do danas. Često oni koji negiraju genocid u svojoj argumentaciji osporavaju broj ubijenih Bošnjaka, okolnosti njihove pogibije i njihov identitet. Revizionisti tvrde da je broj ubijenih jula 1995. godine manji od polovine bro-

THE GLOBAL INITIATIVE FOR JUSTICE, TRUTH, AND RECONCILIATION

In 2014, the International Coalition of Sites of Conscience (ICSC) launched the Global Initiative for Justice, Truth & Reconciliation (GIJTR), a consortium of nine international organizations focused on offering holistic, integrative, and multidisciplinary approaches to issues of truth, justice, and reconciliation. GIJTR works primarily with local populations, civil society organizations, survivors, and governments to develop transitional justice approaches that are victim-centered and collaborative and support dignity, respect, inclusion, and transparency in societies emerging from conflict or periods of authoritarian rule. Since its founding, GIJTR has engaged with people from 72 countries, worked with 681 civil society organizations, conducted 323 community-driven projects, and documented more than 5,040 human rights violations.

For more information, please visit gijtr.org.

GIJTR

Global Initiative for Justice
Truth & Reconciliation

jke od 8372 koja je potkrepljena DNK dokazima i sudskim istragama. Takođe tvrde da oni koji su zaista stradali u Srebrenici nisu bili nenaoružane žrtve sistematskih pogubljenja već da su poginuli kao naoružani borci u vojnom sukobu, ili podlegli, recimo, iznurenosti. Nastojanje da se delegitimišu sudski postupci koji su potvrdili ove činjenice predstavlja još jedan standardni diskurs u negiranju srebreničkog genocida. U ekstremnim, mada ne retkim slučajevima, ne samo da se genocid negira, već se i otvoreno slavi, a njegovi glavni počinioци slave i uzdižu kao heroji.

Da bi zemlja napredovala u pravcu mirne, demokratske i prosperitetne budućnosti, istina se mora priznati i prihvatiti. Ta istina sadrži ne samo istorijske činjenice koje su temeljno potkrepljene od strane međunarodnih sudova; ona takođe uključuje pojedinačna iskustva i patnje preživelih iz Srebrenice, za koje je negiranje genocida izvor trajne emocionalne traume, i, moglo bi se reći, nastavak samog genocidnog nasilja.

2. Zvanična komemoracija događaja organizovana u i oko Srebrenice tokom sedmice 11. jula

U postkonfliktnim društvima, komemoracija traumatskih događaja je neophodan sastavni deo procesa društvenog oporavka. Međutim, u odsustvu empatije i saglasnosti oko činjenica, komemorativne manifestacije mogu se zloupotrebiti u političke svrhe, koristiti za promociju ideologija koje dele i kao sredstvo da se nanese zlo. S tim u vezi, događaji organizovani u i oko Srebrenice za vreme održavanja sedmodnevnog programa obeležavanja stradanja predstavljaju jedinstvenu studiju slučaja o načinima na koje se komemorativne prakse mogu koristiti za promociju isceljujuće kulture sećanja, ali isto tako i za sejanje opasne kulture razdora uz nagoveštaj ponovog nasilja.

POTOČARI: SEĆANJE NA ŽRTVE GENOCIDA U SREBRENICI

Dan 11. jul postaje sinonim za srebrenički genocid u celom svetu. Svake godine, genocid u Srebrenici se obeležava lokalno, na domaćem planu, i globalno kroz niz aktivnosti. U samoj Srebrenici, godišnji program komemoracije je javan – organizuju ga i vode oni koji su preživeli genocid i rodbina žrtava, ali prima i prisustvuju mu na hiljade ljudi iz zemlje i celog sveta.

Od 2005. godine, trodnevni *Marš mira* označava početak zvaničnog komemorativnog programa. Ponovo se maršira rutom od 110 kilometara (70 milja) kojom su na hiljade Bošnjaka bežale iz Srebrenice 1995. u nadi da će stići do slobodne teritorije Tuzle, pohod koji je nazvan Maršom smrti. Svake godine, više hiljada pojedinaca učestvuje u Maršu mira da odaju počast žrtvama srebreničkog genocida, uključujući one koje su preživeli prvobitni Marš smrti, kao i poštovaoce, građane Bosne i Hercegovine i strance iz celog sveta. Marš stiže do konačnog odredišta, Memorijalnog centra Srebrenica u Potočarima, 10. jula. Njegovom dolasku prethodi kolona motociklista koji stižu iz cele BiH da prate kolonu na poslednjoj etapi njenog puta, a koju oduševljeno pozdravlja narod duž puta do groblja Memorijalnog centra, gde su žrtve genocida, od koji su mnoge ubijene na trasi samog Marša smrti – pokopane.⁶

Zvanična ceremonija komemoracije za žrtve srebreničkog genocida održava se svake godine 11. jula. Na ovoj ceremoniji, posmrtni ostaci žrtava koji su nađeni i identifikovani tokom godine sahranjuju se na groblju Memorijalnog centra Srebrenica u Potočarima. Ovom događaju koji je veoma medijski praćen prisustvuju porodice žrtava, kao i hiljade i hiljade ožalošćenih iz celog sveta koji dolaze da odaju počast žrtvama genocida. Pored pogrebnih obreda koji se obavljaju tokom ove ceremonije, zvanični program komemoracije obuhvata i niz drugih komemorativnih događaja, uključujući muzičke izvedbe i privremene umetničke izložbe, kao i konferencije, panel diskusije i govore posvećene odavanju počasti srebreničkim žrtvama i aktuelnoj borbi protiv revizionizma i mržnje.

BRATUNAC: SLAVLJENJE „DANA OSLOBOĐENJA SREBRENICE“

Tokom iste nedelje u julu kada se podseća i odaje počast žrtvama Srebrenice, propagatori alternativnog narativa o srebreničkom genocidu organizuju konkurentske manifestacije. Najpoznatija se redovno održava u susednom gradu Bratuncu, gde su mnoge od žrtava genocida bile zatočene, mučene i ubijene. Dana 11. jula, baš na dan kolektivne sahrane, ekstremni pojedinci bosanskih Srba okupljaju se da proslave ono što zovu „Dan oslobođenja Srebrenice“. Ova manifestacija već sama po sebi predstavlja drzak i štetan čin istorijskog revizionizma kojim se nastoji da se strašan genocid iz jula 1995. predstavi kao vojna pobjeda bosanskih Srba. Tako ovi nacionalistički elementi obeležavaju taj dan, 11. jul 1995. godine kao dan kada je „Srebrenica oslobođena, a Srbi počeli da se vraćaju u svoje opljačkane i opustošene stanove i uništena imanja“.⁷

Srbi sa područja Podrinja okupljaju se na ovoj manifestaciji ne samo u znak kolektivnog negiranja sudski utvrđenih okolnosti srebreničkog genocida, već i da otvoreno slave počinioca genocida kao i krajnji ishod samog genocida: ubijanje i raseljavanje hiljada komšija. Preinačenim prikazom ovog zločina kao atributa srpske časti, arhitekta genocida veličaju se kao nacionalni heroji. Ratko Mladić, osuđeni ratni zločinac koji trenutno izdržava doživotnu kaznu zatvora za genocid kao i zbog brojnih ratnih zločina i zločina protiv čovečnosti – najviše se slavi ovom prilikom, a njegovo lice može se videti na posterima i raznim suvenirima.⁸

Bratunačko udruženje *Istočna alternativa* igra aktivnu ulogu u organizaciji ove manifestacije, kao i u sejanju razdora i negiranja u regionu tokom cele godine.⁹ Otvoreno antagonizirajući bošnjačko stanovništvo ovog područja, od kojih je većina preživela genocid ili su rođaci žrtava, ova organizacija je pokrenula brojne inicijative tokom proteklih godina u cilju 'protiv-komemoracije' srebreničkom genocidu, između ostalog postavljanjem tabli i propagandom kojima se veličaju počinioci genocida u javnom prostoru.

KRAVICA: SEĆANJE NA SRPSKE ŽRTVE „ODBRAMBENOG I OTADŽBINSKOG RATA“

Dana 13. jula 1995. godine u popodnevnim časovima,¹⁰ pripadnici vojnih i policijskih snaga Republike Srpske zatvorili su između 1000 i 1500 bošnjačkih muškaraca i mladića u poljoprivredni hangar u selu Kravica. Potom su u hangar ubacivali ručne bombe i otvarali vatru iz mitraljeza, ubivši sve koji su bili unutra osim jednog čoveka koji je preživio uspevši da pobegne. Međutim, danas, posetioci Kravice, koja je samo 15 kilometara udaljena od Srebrenice, neće naći čak ni spomen ploču u znak sećanja na preko hiljadu stradalnika koji su ovde izgubili živote u jednom od najstrašnijih činova srebreničkog genocida. Od aprila 2022. godine Opština Bratunac naložila je skrnavljenje poljoprivredne zadruge u Kravici – hangara gde je počinjeno ovo nasilje. Ovim rušenjem infrastrukture genocida planira se uklanjanje dokaza o ubijanju zarobljenih Bošnjaka pod izgovorom dalje obnove ovog poljoprivrednog prostora.¹¹

Pored toga, niz put u neposrednoj blizini ovog stratišta nalazi se veliki betonski krst – centralni spomenik sećanja na srpske „žrtve odbrambenog i otadžbinskog rata i srpske žrtve iz Drugog svetskog rata sa područja Birča i Srednjeg Podrinja Republike Srpske“.¹² Otkrivanje spomenika izgrađenog uz podršku regionalne podružnice Udruženja srpskih boraca, prvobitno je bilo predviđeno za avgust 2002. godine; međutim, ceremonija otkrivanja je zvanično pomerena na 12. jul – dan nakon desete godišnjice srebreničkog genocida, uprkos činjenici da se tvrdi da je navodni masakr za koji se spomenik najčešće vezuje izvršen 7. januara 1993. godine. Od tada, 12. jula svake godine, Srbi se okupljaju kod krsta u znak sećanja na 3500 srpskih „branilaca i civila“ sa tog područja koji su navodno ubijeni tokom rata. Ovaj broj nije potkrepljen, kao ni većina navoda u vezi sa okolnostima navodnih ubijanja.

Odluka da se pomeri datum otkrivanja spomenika (i komemorativne manifestacije oko njega u godinama koje su usledile), na 12. jul, pokazuje da odavanje počasti stradalim Srbima uopšte nije prevashodna funkcija spomen obeležja, odnosno komemorativnih aktivnosti s njim u vezi. Pre će biti da služi da podrije i osporava komemoraciju genocida u Potočarima, i da istakne revizionistički istorijski narativ gde se sistematski ubijanje nenaoružanog civilnog stanovništva predstavlja kao vojna pobeda – „odbramben“ i „patriotski“ čin koji treba slaviti, a njegovi počinioци kao „nevini“ junaci koji su prepatili „strašne muke“.¹³ Govoreći o spomen obeležju, Miloš Milovanović, bivši predsednik lokalnog udruženja boraca koje je naručilo spomenik i komandant jedne paravojne jedinice koja je učestvovala u srebreničkom genocidu, u više navrata je omalovažio godišnju komemoraciju bošnjačkim žrtvama u Potočarima kao „propagandu, smišljenu da se srpski narod prikaže u lošem svetlu.“ On tvrdi da „Muslimani lažu i manipulišu brojkama i preuveličavaju ono što se dogodilo. Mnogo više Srba nastradalo je u Srebrenici nego Muslimana“.¹⁴ Pored toga, dvojno posvećivanje spomenika kako Srbima ubijenim u „odbrambenom i otadžbinskom ratu“ 1990-tih i onim poginulim u Drugom svetskom ratu, u skladu je sa širim trendovima u srpskom istorijskom revizionizmu.¹⁵

3. MCS & CPI: Komemoracija genocida u Srebrenici kroz praksu organizacija građanskog društva

Memorijalni centar Srebrenica (MCS) predvodi komemoraciju genocida u Srebrenici iz jula 1995. godine, ne samo putem pomenute godišnje komemoracije 11. jula, već i nizom aktivnosti tokom cele godine koje imaju za cilj čuvanje sećanja na žrtve srebreničkog genocida, kao i promociju istorijskih činjenica kroz izložbe i edukativna sredstva. U ovim inicijativama MCS ostvaruje blisko partnerstvo sa Centrom za postkonfliktna istraživanja (CPI). CPI je lokalna mirovna organizacija sa sedištem u Sarajevu koja ima za cilj da mladim ljudima ponudi alternative razdornim narativima kojima se i dalje seju etničke, verske i nacionalističke podele unutar zemlje i šire u regionu. Oni se u svom radu usredsređuju na promovisanje načela ljudskih prava, transparentnosti, odgovornosti i vladavine prava. Na taj način osnažuju omladinu BiH da se suprotstavi razdornoj nacionalističkoj retorici i isključivim političkim agendama koji i dalje ometaju napredak ove zemlje u pravcu pravednijeg i prosperitetnijeg društva.

U ovom okviru, suočavanje sa teškom istorijom zemlje i borba protiv štetnog istorijskog revizionizma je osnovni zadatak CPI. Stoga CPI tesno saraduje sa Memorijalnim centrom Srebrenica u komemoraciji genocida u Srebrenici, ali i drugih teških zločina u BiH, kao što su Opsada Sarajeva¹⁶ i Masakr u Tuzli.¹⁷ Jedan od najvažnijih primera je Škola za mlade Srebrenica¹⁸ koju je CPI pokrenuo 2020. u cilju angažmana mladih u komemorativnom procesu i borbi protiv duboko podeljenih narativa. Škola za mlade Srebrenica je edukativni događaj koji traje nedelju dana organizovan pri Memorijalnom centru Srebrenica za mlade aktiviste, umetnike i studente iz svih delova Zapadnog Balkana i sveta. Program škole uključuje razna predavanja, tematska izlaganja i radionice u cilju promocije učenja, dijaloga i kritičkog mišljenja u suočavanju s prošlošću. Višedimenzionalnim i multimedijским pristupom, CPI nastoji da upozna mlade ljude sa sudski utvrđenim činjenicama o genocidu u Srebrenici, kao i sa posledicama masovnog nasilja i neophodnošću sprečavanja da se ono ponovi. Škola za mlade Srebrenica neguje važne veštine kojima se polaznici osposobljavaju da odbace razdor i nasilje kao i da izgrađuju jaka, inkluzivna društva, koja poštuju istinu i cene različitost.

Pored Škole za mlade Srebrenica, CPI je zajedno sa MCS pokrenuo niz inicijativa i izložbi u znak sećanja na srebrenički genocid. CPI je posebno zaslužan za sprovođenje projekta „MENTO: Fragmenti genocida u Srebrenici“, projekta usmene istorije i izložbe fotografija gde su izloženi predmeti koje su donirali preživeli srebreničkog genocida i porodice žrtava kao stalnu postavku i na čuvanje Memorijalnom centru Srebrenica. Uz svaki predmet nalazi se i slika lica koja su ih donirala i podrobno lično svedočenje o njihovom životu i njihovoj borbi da prežive tokom i nakon srebreničkog genocida. Projekat se sastoji od izložbe fotografija, foto knjige, audio svedočenja preživelih i mobilne aplikacije.¹⁹ CPI je takođe projektovao i postavio nedavnu izložbu ABSENT HOME u Memorijalnom centru, koja dokumentuje svakodnevni život u Srebrenici i širem području Podrinja vizuelnim prikazom posledica genocida, uključujući tematiku povratka i obnove porodičnih kuća. Projekat obuhvata jednu umetničku instalaciju, dokumentarni video snimak, i komplet alatki za istraživanje i zagovaranje osmišljen da podstakne dijalog o tome da treba bolje i više da se radi za održivi povratak predratnog stanovništva i obnovu njihovih kuća.²⁰

Pored toga, u 2020. godini, CPI se angažovao na trajnom preseljenju participativnog javnog spomenika ŠTO TE NEMA u Srebrenicu. ŠTO TE NEMA je osmislila umetnica Aida Šehović kao nomadski spomenik koji je sklapan svake godine 11. jula od strane volontera i posetilaca na javnim prostorima širom sveta. Privremeni memorijal sastoji se od tradicionalnih bosanskih šoljica za kafu (*fildžana*) koje su donirali preživeli i lokalne porodice iz Srebrenice i okoline. Tokom sklapanja spomenika, svaki fildžan puni se tek spremljenom bosanskom kafom i postavlja centralno kao simboličan podsetnik na žrtve genocida koje se nikada neće vratiti svojim porodicama da uzmu učešća u važnom porodičnom običaju zajedničkog ispijanja kafe. Otpočet sa samo 932 fildžana 2006. godine, krajnji cilj projekta bio je da se skupi ukupno 8372 fildžana – po jedan za svaku žrtvu genocida u Srebrenici – kada bi se spomenik trajno premestio u Srebrenicu.²¹ Uz pomoć CPI u partnerstvu sa MCS, ovaj cilj je ostvaren 2020. godine. Na 25. godišnjicu genocida u Srebrenici, članovi ekipe CPI, pripravnici i volonteri sklopili su ŠTO TE NEMA ispred Memorijalnog centra nakon njenog poslednjeg putovanja.²²

4. Izvučene pouke

Ispitivanje različitih načina na koje se ovaj istorijski događaj pamti i obeležava u susednim mestima Potočari, Bratunac i Kravica daje poučnu sliku dvojnog svojstva komemoracije – njenog potencijala da bude katalizator psihosocijalnog isceljenja i obnavljanja, ali isto tako i mehanizam za nastavak nasilja. Komemoraciji genocida u Srebrenici u Potočarima pristupilo se na više načina, uključujući one usredsređene na umetnost, edukaciju i društvenu praksu; sve te razne inicijative, međutim, objedinjuje zajednički cilj da pruže utehu i pravdu preživelim genocida kao i da promovišu istinu, priznanje i mir u bosansko-hercegovačkom društvu. Istovremeno, u susednom gradu Bratuncu, proslava „Dana oslobođenja Srebrenice“ 11. jula je otelotvorenje štetne komemorativne prakse. Umesto da odaje počast žrtvama obe strane sukoba, funkcija ove manifestacije je isključivo legitimiziranje jedne političke ideologije i režima koji je izdanak upravo onih snaga i struktura odgovornih za genocid Bošnjaka na ovom području u julu 1995. godine. U obližnjoj Kravici slični komemorativni skupovi se organizuju na ovaj isti datum, kod spomen obeležja bosanskim Srbima „žrtvama odbrambenog i otadžbinskog rata.“ Spomen obeležje i komemorativne aktivnosti u Kravici namenski su osmišljeni sa suprotnom namerom promovisanja lažnih i razornih narativa o genocidu u Srebrenici.

5. Primeri najbolje prakse

Nakon političkog nasilja, ne može biti suštinskog napretka ka suočavanju sa prošlošću ili zajedničkoj kulturi sećanja ako se ne priznaju iskustva preživelih i ne čuje njihov glas. Obezbeđivanje javnog prostora gde preživeli mogu da podele svoja iskustva iz prošlosti i svoje sadašnje preokupacije je od suštinskog značaja ne samo za pojedinačnu rehabilitaciju samih preživelih lica, već i za napredovanje društva. Usred brojnih podataka i sudskih odluka koji karakterišu istraživanje genocida, imperativno je da ljudskost i identitet pojedinaca koji su neposredno iskusili genocid budu u središtu našeg poimanja. Samo preko pojedinačnih priča možemo da naslutimo enormnost gubitka i ljudske patnje koji su najrazornije posledice masovnog nasilja.

Niz institucija i inicijativa podržavaju ovaj poduhvat čiji je cilj edukacija javnosti i podsticanje šireg angažmana oko faktografskog prikaza konflikta na lokalnom, regionalnom i globalnom planu. Na primer, Galerija 11/07/95 nudi niz edukativnih alatki za lakše razumevanje genocida u Srebrenici.²³ "Mapiranje genocida" je interaktivna studija genocida koja se sastoji od mapa koje daju detaljan opis genocida u Srebrenici putem tekstova, crteža, fotografija i video snimaka. Još jedan primer je zajednički istraživački projekt CPI i MCS, pod nazivom „Genocid u Srebrenici kroz sudske presude“²⁴ koji prezentira informacije iz istražnih postupaka i presuda međunarodnih i domaćih sudova. Interaktivni narativ Agencije SENSE „Srebrenica: Genocid u osam činova“ takođe služi kao dinamični istorijski arhiv, koji se sastoji od osam segmenata od kojih svaki sadrži izbor sudskih dokaznih predmeta, uključujući preko 200 ključnih dokumenata, video snimaka i fotografija.²⁵

Umetnost poseduje jedinstveni potencijal kao medij za posredovanje u ovoj vrsti otvorenog dijaloga pomirenja svojom sposobnošću da se bavi teškim temama i emocijama na način koji prevazilazi uobičajene granice komunikacije. Umetnički prikazi nasilja i ljudske patnje otvaraju prostor za promišljanje koje je i katartično i univerzalno. Na taj način, uključivanjem umetnika u svoje napore da promovišu jedinstveno razumevanje istorije, institucije lakše dopiru do onih elemenata društva koji inače ne bi bili voljni da se upuste u ove teške i sporne teme. Uspešni primeri u ovom kontekstu su, između ostalih, Galerija 11/07/95 koja obuhvata fotografije, svedočenja i filmoteku koji prikazuju život i patnje onih koji su preživeli srebrenički genocid. Još jedan je kolaborativni projekat "Ab Uno Disce Omnes," koji koristi različite medije da poveže nauku i umetnost, a koji pojašnjava proces identifikacije srebreničkih žrtava.²⁶

U konačnici, sav ovaj rad na polaganju temelja za zajedničku kulturu sećanja u vezi sa genocidom u Srebrenici obavlja se u cilju sprečavanja budućeg nasilja. U kontekstu ovog osnovnog cilja, pristupi koji podrazumevaju angažman mladih su možda najbitniji. Imajući daleko najviše da izgube od nastavljanja sadašnje političke i društvene klime, mladi su najveća nada društva za ostvarivanje suštinskih promena u vidu zajedničke kulture sećanja i inkluzivnog nacionalnog identiteta. Upravo je to ono što Centar za postkonfliktna istraživanja nastoji da ostvari svojim godišnjim manifestacijama Škola za mlade Srebrenica²⁷ i Festival mira²⁸, koji osnažuju mlade da pokrenu pozitivne promene za bolju budućnost i da uzmu učešća u izgradnji društva kojeg karakteriše jednakost mogućnosti bez predrasuda. U kontekstu narastanja razdvajajućih etno-nacionalističkih narativa, ove inicijative imaju za cilj da promovišu empatiju i saopštavanje istine među mladima istovremeno negujući njihovu jedinstvenu sposobnost kao graditelja mira i rešavača problema za jačanje demokratskih i inkluzivnih vrednosti našeg društva.

6. Preporuke

Centar za postkonfliktna istraživanja posvećen je iznalaženju inovativnih strategija za borbu protiv pogubnih sila negiranja i podela odgovornih za komemoracije u Bratuncu i Kravici koje nastavljaju da nanose ogromnu štetu bosanskom društvu. Na osnovu ovog institucionalnog iskustva, CPI daje sledeće preporuke za komemorativnu praksu i ublažavajuće strategije u cilju promocije trajnog mira u postkonfliktnim društvima:

- Komemorativnim praksama treba da se naglasi pojedinačni identitet žrtava kako bi se pružila veća uteha njihovim najbližima koji su preživeli i izbeglo svođenje posledica nasilja na puke statističke podatke.
- Priče lica koja su preživela masovno nasilje treba da budu u središtu komemorativnog rada. Sve dok se ne prihvate iskustva ovih pojedinaca društvo neće moći da napreduje, niti će pravda biti ostvarljiva. Nadalje, njihovi iskazi na jedinstven način saopštavaju realnosti i ljudsku cenu sukoba i daju dragocen uvid u otpornost čoveka.
- Takođe od suštinskog značaja za komemorativne prakse u podeljenim društvima je pristup zasnovan na činjenicama. On obuhvata stvaranje klime u kojoj se istina poštuje kao nevezana za političke ideologije i nadmoćna u odnosu na njih i u kojoj destruktivni revizionistički narativi nailaze na opštu osudu. Ostvarivanje konsenzusa o činjeničnom stanju je prvi korak ka uspostavljanju moralnog konsenzusa potrebnog da bi prestalo slavljenje nasilja i glorifikacija počinilaca.
- Komemorativnim aktivnostima treba da se stavi naglasak na inkluzivnost i kolektivno isceljenje, uzdržavajući se od praksi kao što je kolektivizacija krivice i slavljenje neprijateljevih gubitaka kao vojnih pobeda. Da bi se ostvario napredak i trajni mir u postkonfliktnim društvima, neophodno je priznati sve razmere patnji ljudi, identifikovati pojedince i strukture odgovorne za tu patnju i afirmisati inkluzivne identitete koji omogućavaju prostor za različitost, solidarnost i kajanje.
- Inicijativama treba istaći jedinstveni katarzični i objedinjavajući potencijal umetnosti, uz saradnju sa umetnicima i uključivanje široke lepeze umetničkih medija u komemorativne prakse.
- Inovativni i multimedijalni pristupi treba da se primenjuju u cilju efikasnog dopiranja do najšire moguće publike. To podrazumeva korišćenje moderne tehnologije i inovativnih medija kao sredstava za saopštavanje istine i komemoraciju, kako bi se osigurala relevantnost i delotvornost komemorativnih inicijativa u savremenom kontekstu.
- Angažovanje mladih, kao budućnosti nacije, od prevashodne je važnosti za sve komemorativne i mirovne aktivnosti u postkonfliktnim sredinama. To se može postići u okviru formalnog obrazovanja, uključujući preko nastavnog programa, inicijativa u učionici i obuku nastavnika, kao i neformalnog obrazovanja i institucionalnog rada koji angažuje mlade po pitanjima ljudskih prava, suočavanja sa prošlašću, izgradnje mira, i tranzicione pravde. Prakse komemoracije i izgradnje mira usmerene na mlade treba da se fokusiraju na podsticanje kritičkog mišljenja i međugrupnog dijaloga kao i na negovanje kapaciteta za identifikaciju zločina, reagovanje na njih i njihovo sprečavanje.

BELEŠKE

- ¹ Služba istoričara (n.d.). *The Breakup of Yugoslavia /Raspad Jugoslavije/, 1990–1992*. Stejt Department SAD. Pristupljeno 14. aprila 2022, na <https://history.state.gov/milestones/1989-1992/break-up-yugoslavia>
- ² *The war in Bosnia and Herzegovina*. srebrenicamemorial.org. (n.d.). Pristupljeno 11. aprila 2022, na <https://srebrenicamemorial.org/en/page/the-war-in-bosnia-and-herzegovina/23>
- ³ Međunarodni rezidualni mehanizam za krivične sudove (n.d.). *Srebrenica: Timeline of genocide / Srebrenica: Hronologija genocida/*. Srebrenica: Timeline of a Genocide. Pristupljeno 8. aprila 2022, na <https://www.irmct.org/specials/srebrenica/timeline/en/>
- ⁴ Međunarodni rezidualni mehanizam za krivične sudove. (n.d.). *Srebrenica: Timeline of genocide. /Srebrenica: Hronologija genocida/ Srebrenica: Timeline of a Genocide*. Pristupljeno 8. aprila 2022, na <https://www.irmct.org/specials/srebrenica/timeline/en/>
- ⁵ Međunarodni rezidualni mehanizam za krivične sudove (n.d.). *Srebrenica: Timeline of genocide. / Srebrenica: Hronologija genocida/ Srebrenica: Timeline of a Genocide*. Pristupljeno 8. aprila 2022, na <https://www.irmct.org/specials/srebrenica/timeline/en/>
- ⁶ *Marš smrti*. Pamtimo Srebrenicu. (2014, 24. jun). Pristupljeno 8. maja 2022, na <https://srebrenica.org.uk/what-happened/history/column>
- ⁷ Novinska agencija Republike Srpske – Srna, “OBILJEŽEN DAN OSLOBOĐENJA SREBRENICE”, 11. jul 2021, Pristupljeno at <http://www.srna.rs/novosti/917615/obiljezen-dan-oslobodjenja-srebrenice.html>
- ⁸ Plakati sa likom Ratka Mladića u Srebrenici. (2020, 23. jun). *Radio Slobodna Evropa*.
- ⁹ Sramotno: Na dan najvećeg zločina u modernoj historiji Istočna alternativa obilježila “dan oslobođenja Srebrenice”. (2020, 11. jul). Oslobođenje.
- ¹⁰ Međunarodni rezidualni mehanizam za krivične sudove. (n.d.). *Srebrenica: Timeline of genocide / Srebrenica: Hronologija genocida/*. Srebrenica: Timeline of a Genocide. Pristupljeno 8. aprila 2022, na <https://www.irmct.org/specials/srebrenica/timeline/en/>
- ¹¹ federalna.ba, “Ko će zaustaviti uklanjanje tragova genocida u Kravici?”, 28. april 2022. <https://federalna.ba/ko-ce-zaustaviti-uklanjanje-tragova-genocida-u-kravici-gbbqj>. Pristupljeno 20. maja 2022.
- ¹² Nerma Jelačić, “Serbs Subvert Srebrenica Commemoration /Srbi sabotirali komemoraciju u Srebrenici/,” *Institut za izveštavanje o ratu i miru*, 2. avgust 2005, <https://iwpr.net/global-voices/serbs-subvert-srebrenica-commemoration>
- ¹³ Na spomeniku piše “*Posle muka strašnih spavajte kraj druma snom predačkih senki, spavajte mladići nevini vo vjeki*”
- ¹⁴ Nerma Jelačić, “Serbs Subvert Srebrenica Commemoration,” /Srbi sabotirali komemoraciju u Srebrenici/,” *Institut za izveštavanje o ratu i miru*, 2. avgust 2005, <https://iwpr.net/global-voices/serbs-subvert-srebrenica-commemoration>
- ¹⁵ Vidi, Hanson-Green Monica, *Srebrenica Genocide Denial Report 2020 /Izveštaj o negiranju genocida u Srebrenici 2020/*, Memorijalni centar Srebrenica, maj 2020, str. 33.
- ¹⁶ Balkan Diskurs, “Marking the 30th Anniversary of the Sarajevo Siege /Obeležavanje tridesetogodišnjice opsade Sarajeva/”, 30. mart 2022. <https://balkandiskurs.com/en/2022/03/30/30th-anniversary-of-the-sarajevo-siege/>
- ¹⁷ RTV7 Tuzla, “Dokumentarni film “Kapija 95” premijerno prikazan u Memorijalnom centru Srebrenica”, 25. maj 2022. <https://youtu.be/3HL5sP9HD-ME>
- ¹⁸ Centar za postkonfliktna istraživanja, “Škola za mlade Srebrenica”, Pristupljeno 5. maja 2022. <https://p-crc.org/our-work/peace-education/srebrenica-youth-school/>
- ¹⁹ Centar za postkonfliktna istraživanja & Memorijalni Centar Srebrenica, “MEMENTO,” Pristupljeno 20. aprila 2022, https://srebrenicamemento.com/?fbclid=IwAR30IF8m7HG3-BiK7IfZA9X-vLpMNF8cmYfvi-G7LX9aN8xkjNzY_knP1s
- ²⁰ Centar za postkonfliktna istraživanja, “Absent Home,” Pristupljeno 20. aprila 2022, <https://p-crc.org/our-work/creative-multimedia/photography/absent-home/>
- ²¹ Što te Nema, “About Us,” Pristupljeno 20. aprila 2022, <https://stotenema.com/>
- ²² Centar za postkonfliktna istraživanja, “Što te Nema,” Pristupljeno 20. aprila 2022, <https://p-crc.org/our-work/creative-multimedia/art-activism/sto-te-nema/>
- ²³ Galerija 11/07/95, “Stalna izložba Srebrenica,” Pristupljeno 20. aprila 2022, <https://galerija110795.ba/exhibitions/permanent-exhibition-srebrenica/>
- ²⁴ Koalicija Zapadnog Balkana za prevenciju genocida i masovnih zločina, “Genocid u Srebrenici kroz sudske presude”, Pristupljeno 20 aprila 2022. <https://cgmap.org/projects/legacy-of-icty/the-genocide-in-srebrenica-through-legal-judgements/>
- ²⁵ Sense Centar, “Srebrenica: Genocid u osam činova,” 1. februar 2022, <https://sensecentar.org/activities/srebrenica-genocide-eight-acts>
- ²⁶ Al Jazeera, “Projekt Šejle Kamerić u Srebrenici: O odsustvu i traganju za nestalima,” 8. jul 2020, <https://balkans.aljazeera.net/news/culture/2020/7/8/projekt-sejle-kameric-u-srebrenici-o-odsustvu-i-traganju-za-nestalima>
- ²⁷ Bibuljica, Benisa, “Letnja škola za mlade Srebrenica 2020/21: Čak i mir ima svoje pobjede,” *Balkan Diskurs*, 22. april 2022, <https://balkandiskurs.com/en/2022/04/22/srebrenica-youth-summer-school-2020-21/>
- ²⁸ “Trodnevni mirovni festival ‘22 otvoren u Vitezu,” *Balkan Diskurs*, 24. mart 2022, <https://balkandiskurs.com/en/2022/03/24/peace-festival-22-opened-in-vitez/>

GIJTR

Global Initiative for Justice
Truth & Reconciliation